

**TURKISTON MA'RIFATPARVAR JADIDLARINING OILA HAQIDAGI
PEDAGOGIK QARASHLARI**

Dadaboyeva Aziza Nurilla qizi

Toshkent Perfect University

Pedagogika-psixologiya yo'nalishi

2-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqola XIX asr ma'rifatparvar jadidlarining oila va oila vazifalari haqidagi qarashlarini yoritib beradi. XIX asrning 2-yarmida Turkistonda vaziyat og'irlashadi. Bu holatda jadidlarimiz millat ravnaqi yo'lida harakatlanishadi. Millatni isloh qilish uchun birinchi qadamni oiladan boshlash kerakligini bilib, bor e'tiborligini oilaga qaratishadi. Jadidlarimiz o'z asarlarida oila, oilaning vazifasi, tarbiya turlari haqida yoritib berishadi. Bu bilan ota-onalarni farzand tarbiyasiga, uning ilm olishiga e'tiborli va mas'uliyatli bo'lishlarini targ'ib qilishadi. Abdulla Avloniy, Behbudiy, Abdurauf Fitrat oila va undagi axloq masalalari haqida alohida asarlar yozishadi, maqsad esa millatning ravnaq topishi bo'ladi.*

Kalit so'zlar: *oilal, ota-onalik mas'uliyati, millat, jadidlar, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Behbudiy, tarbiya, millat, axloq tarbiyasi, fikr tarbiyasi, jismoniy tarbiya, hadis, jamiyat.*

**PEDAGOGICAL VIEWS OF THE ENLIGHTENED JADIDS OF
TURKESTAN ABOUT THE FAMILY**

Annotation: *This article sheds light on the views of the enlightened Jadids of the 19th century on the family and family duties. In the second half of the 19th century, the situation in Turkestan worsened. In this situation, our Jadids moved towards the prosperity of the nation. Knowing that the first step to reform the nation should be taken from the family, they focused all their attention on the family. Our Jadids shed light on the family, the role of the family, and types of upbringing in their works. In this way, they encouraged parents to be attentive and responsible in raising their children and their education. Abdulla Avloni, Behbudiy, Abdurauf Fitrat wrote separate works on the family and moral issues in it, with the goal of the prosperity of the nation.*

Keywords: *family, parental responsibility, nation, Jadids, Abdullah Avloni, Abdurauf Fitrat, Behbudiy, upbringing, nation, moral upbringing, intellectual upbringing, physical upbringing, hadith, society.*

Kirish. Oila – bu insonni har tomonlama kamol toptiradigan jamiyatning muhim qismi. Oilaning qonuniyatlari necha asrlar davomida shakllanib, taraqqiy etib kelmoqda. Uning vazifasi faqatgina o'zidan nasl qoldirish bo'libgina qolmay, shaxsni ruhan, jismonan, ma'nan kamol toptirishdan iborat. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida «Oila jamiyatning asosiy bo'ginidir hamda jamiyat va davlat muhofazasida bo'lish huquqiga ega» deyiladi. Oila mavzusi necha asrlardan beri o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Bu borada XIX asr Turkiston jadidlarining fikri ham oila mavzusini to'liq yoritib bergan.

Tadqiqotlar natijalari va ularning muhokamasi. Nega oila mavzusi hech zamonda o'z dolzarbligini yoqotmaydi? Chunki oila asoslarini to'g'ri barpo qilmay turib, jamiyat farovonligiga erishib bo'lmaydi. Jamiyat asosini oila, oila asosini esa yosh avlod tashkil qiladi. Mana shu o'sib kelayotgan yosh avlod kelajakdagi jamiyat taqdiriga, yurt farovonligiga ta'sir o'tkazadi. Bu borada jadidlarimizning ham fikr - qarashlari juda ahamiyatli.

A.Fitratning “Oila yoki oila boshqarish tartiblari” asarida oilaviy hayotning dolzarb masalalari haqida bayon etilgan. Oila asosini to'g'ri qurmasdan va yosh avlodni to'g'ri yo'lda tarbiyalamasdan turib, jamiyatni isloh qilish mumkin emas. Bu g'oya Fitrat asarida o'z ifodasini topgan: “Har bir millatning saodati va izzati, albatta, shu xalqning ichki intizomi va totuvligiga bog'liq. Tinchlik va totuvlik ana shu millat oilalalarining intizomiga tayanadi. Qayerda oila munosabati kuchli intizomga tayansa, mamlakat va millat ham kuchli bo'ladi”. Fitratning talqinida oila, uch muhim komponentdan iborat: er, xotin, farzandlar. Mana shu 3 komponentning har biri nozik, alohida jihatlarga ega. Farzand nafaqat, ota-ona hayotining davomi, balki millatning iqtidorini belgilaydigan zanjir halqasidir”[2].

Jadidlarimiz “otasi” deb atalmish Mahmudxo'ja Behbudiyning oila haqida fikrlari ham juda e'tiroflidir: “Oila isloh qilinmasa, millat isloh bo'lmas”. Bundan tashqari Behbudiy oilada ayollarning o'rniga alohida e'tibor qaratganlar: “Taraqqiy etgan millatlarni onalar o'qitar ekan, biz avvalo onalarimizni o'qitib, ularga tilni o'rgatmog'imiz kerak. Chunki bizning ilmsiz va tilsizligimiz ular tufaylidir”[3]. Darhaqiqat, ayol millatni tarbiyalaydi. Rivoyatlarga ko'ra, kunlarning birida bir kishi farzandiga ta'lim berish maqsadida bir olim zotning huzuriga borgan ekan. “Mening ikki farzandim bor, biroq mablag'im faqat bittasini o'qitishga yetadi, o'g'limni o'qitsammikin yo qizimni?” deb so'rabdi. Shunda olim zot “O'g'lingni o'qitsang bir

kishini o'qitibsan, qizingni o'qitsang millatga ta'lim beribsan" deya qiz farzandining ilm olishiga targ'ib qilgan ekan. Oilada er bosh bo'lsa ayol doim bo'yin bo'ladi. Bo'yin qaysi tarafga burilsa, bosh o'sha tarafga qaraydi. Shunday ekan oilani mustahkamligi, poydevori asosan ayollarga bog'liq. Agar ayol ilmi bo'lsa, o'z aqlu farosati bilan oilasini gullatadi, farzandlarini go'zal xulqda tarbiyalaydi. Fransuz yozuvchisi Viktor Gyugo (1802—1885)ning bu haqdagi quyidagi fikri juda o'rinli bayon etilgan: "Kimki ayol huquqini himoya qilsa, bola huquqini himoya qilgan bo'ladi, boshqacharoq aytganda, u kelajakni himoya qilgan bo'ladi" [4]. Ayol ta'limiga e'tibor berish, uning huquqlarini himoya qilish va uni hurmat qilish undan tug'iladigan farzandlar kelajak taqdiri uchun ham ahamiyatlidir. Chunki farzandni ona tarbiyalaydi, ilmi, farosatli, hurmatlangan ayoldan ziyrak va hur farzandlar tug'ilajak.

Oilaning asosiy vazifalaridan biri bu uning tarbiyaviy vazifasidir. Ya'ni ota-onalar o'z farzandlarini tarbiyalashi zarur. Tabiya bu hayotimizning asosi, kelajagimiz ravnaqini tashkil qiladi. Avloniyning "Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot" degan fikrlari ayni gapimiz dalilidir. Bolaga tarbiya berish orqali yo kelajak hayotimizni quramiz, yoki uni yomon tarbiya berish orqali vayron qilamiz. Jadidlarimizdan Abdurauf Fitrat ota-onaning vazifasi o'z bolalarini yetuk kishilar qilib tarbiyalashlari zarurligini uqtiradi. Bunda:

-jismoniy tarbiya – salomatlik;

-aqliy tarbiya – sog'lom fikr;

-axloqiy tarbiya – go'zal xulq ya'ni axloqiy poklikka e'tibor berish kerakligini ta'kidlaydi. Jadidlarimiz millat ravnaqida asosiy omil - oila va undagi tarbiya deb bilishgan. Shuning uchun ularning asarlarida tarbiya va uning klassifikatsiyasini uchratishimiz mumkin. Tarbiyaning bu uch turi haqida Abdulla Avloniyning fikrlari ham alohida e'tirofga loyiqdir. Jismoniy tarbiyaning ahamiyati haqida Avloniy shunday deydi: "Sog' badanga ega bo'lmagan insonlar amallarida, ishlarida, ibodatlarida kamchilik qilurlar"[1]. Ota-onalar farzand tarbiyasida uning sihat-salomatligiga, sog'lom ovqatlanishiga, jismini pok tutishiga e'tibor berishlari va jism tarbiyasini berib borishlari kerak. Ota-onalar farzandi kamolotida badan tarbiyasiga to'g'ri yondashuvi natijasida, kelajakda bu shaxs sog'lom rivojlanadi va ishlarida, ilmida halovat topadi. Xalqimizda "Sog' tanda sog'lom aql" degan fikr yuqoridagi fikrimizning yaqqol isboti bo'la oladi. Avloniy "fikr tarbiyasi" haqida shunday deydilar: "Fikr tarbiyasi eng kerakli, ko'p zamonlardan beri taqdir qilinib kelgan, muallimlarning diqqatlariga suyalgan, vijdonlariga yuklangan muqaddas bir vazifadir. Fikr insonning sharofatlik, g'ayratli bo'lishiga sabab bo'ladi"[1]. Bu chorlov ota-onalarni va muallimlarni tarbiyada e'tiborli bo'lishlariga undaydi.

Tarbiyaning uchinchi turi bu “axloq tarbiyasi”dir: “Axloq tarbiyasi: insonlarga eng muhim, ziyoda sharaf, baland daraja berguvchi axloq tarbiyasidir”[1]. Necha asrlardan beri mutaffakkirlarimiz o‘z asarlarida komil inson tarbiyasi mavzusida axloqiy tarbiyaning dolzarbligini yoritib berishgan. Abu Nasr Farobiy bu haqida shunday deydi: “Axloqiy fazilatlar ilm orqali emas, balki odat orqali hosil bo‘ladi”. Demak ota-ona farzand tarbiyasida odatlantirish ya’ni intizom orqali yaxshi xulqlarga erishishi mumkin ekan.

Bola shakllanishida oilaning o‘rni beqiyos. Oilaning asosini tashkil qiluvchi ota-ona farzand tarbiyasida mas’uliyatli bo‘lishlari talab qilinadi. Tarbiyaning makoni va zamoni haqida Avloniy shunday deydilar: “Tarbiyani kimlar qilur? deganda, birinchi uy tarbiyasi, ikkinchi maktab tarbiyasidir. Uy tarbiyasi onaning vazifasidir, lekin qaysi onalarni aytursiz, bilimsiz, qo‘li ishdan bo‘shamaydigan onalarnimi? Ular o‘zlarida yo‘q tarbiyani qaydan olib berurlar!? Otasiga nima dersiz? To‘ychi, bazmchi, ilm qadrini bilmaydigan, ilm uchun pulni ko‘zi qiymaydigan, zamondan xabarsiz otalarni aytursizmi “tarbiya beruvchi” deb” [1]. Oradan yillar o‘tsa ham bu muammo o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan. Afsuski, bugungi kunda ham Avloniy tili bilan ta’riflangan oilalar yo‘q emas. Farzandining kamolotini istagan har bir ota-ona eng avvalo o‘z savodxonlik darajasini oshirishi, pedagogik bilimlarini mustahkamlashi zarur. Xalqimizdagi “Qush uyasida ko‘rganini qiladi” degan maqol bejiz emas. Darhaqiqat, bolaga “Uni qil, buni qil!” desagu, lekin o‘zimiz buning aksini bajarsak, farzandlarimiz biz xohlagan ishni qilishmaydi. Farzandiga namuna bo‘la olishi uchun o‘z xulqlari ustida ishlashlari zarur. Zero axloq doim birinchi o‘rindadir. Agar bir insonda bilim bo‘lsa-yu, biroq odob-axloqi yomon bo‘lsa, bu ilm unga faqat zarar keltiradi. Insondagi go‘zal xulq hamisha e’tirof etilajak. Bu haqida Avloniy o‘z “ Axloq” kitoblarida shunday hadis keltirganlar. Payg‘ambar a.s. shunday deganlar: “Insonlarning karami dinidadir, muruvvati aqlindadir, hasabi esa axloqindadir”[1]. Insonning hasabi ya’ni mavqe-martabasi axloqiga qarab bo‘lishi haqida aytganlar. Yana bir hadisda : “Orangizda kimning xulqi go‘zal bo‘lsa, hasab (mavqe-martaba) jihatdan eng afzalingiz o‘shadir. Har bir binoning asosi bo‘ladi. Islomning asosi – go‘zal xulq”, - deya marhamat qilingan. Ya’ni insonning martabasi uning boyligiga, ish joyiga qarab baland bo‘lmaydi, aksincha axloqiga qarab martabasi ziyoda bo‘ladi. Oilaning vazifasi o‘sib kelayotgan farzandlarini go‘zal xulqda tarbiyalab, jamiyatga yetuk shaxs sifatida qo‘shishdan iborat.

Xulosa. XIX asrning 2-yarmida Turkiston jadidlari millat ravnaqi yo‘lida harakatlana boshlashdi. Millatning ravnaq topishi esa bevosita oila va oiladagi tarbiyaga borib taqaladi. Avloniy, Behbudiy, Fitrat kabi jadidlarimiz oilada ota-onaning o‘rni, ota-onalik mas’uliyati haqida asarlar yozishdi. Ular oiladagi tarbiyani

3 turga bo'lib o'rganishdi. Axloq tarbiyasi, jismoniy tarbiya, fikr tarbiyasini tarbiyaning asosiy turi hisoblab, farzand tarbiyasida mana shu 3 jihatga e'tiborni qaratish kerak. Bundan tashqari jadidlarimiz ta'lim va tarbiyani bir qushning ikki "qanoti" deb bilishdi, ya'ni ta'lim ham tarbiyasiz ham birdek zarur. Ta'limni faqat o'g'il bolalar emas, balki qizlar ham o'rganishi lozim deb bilishdi. "Kimki qiz farzandini o'qitib, unga ta'lim bersa, millatni tarbiyalabdi" degan fikrda, millat qizlarini ta'lim olishga targ'ib qilishdi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A.Avloniy. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: Yoshlar matbuoti, 2024.- 112 bet.
2. B.S.Ahmadaliyev O'.N Farmonov. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. O'quv qo'llanma. 247 bet.
3. F.Sulaymonqori qizi. Qizlar tarbiyasi. -Toshkent: "Sharq", 2021. – 160 bet
4. Ishanova M. Oila pedagogikasi – o'quv qo'llanma. Andijon-2019. – 151 bet.

